

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ТЕМА № 2

**ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА**

ПЛАН

1. Поняття, предмет, метод права соціального забезпечення.
2. Функції та система права соціального забезпечення.
3. Принципи права соціального забезпечення.
4. Джерела права соціального забезпечення: поняття, зміст, види.

1. Поняття, предмет, метод права соціального забезпечення

Термін *«соціальне забезпечення»*, який означає форму матеріального забезпечення непрацездатних громадян, офіційно був закріплений у міжнародному Пакті про економічні, соціальні та культурні права, ухваленому Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 р.

Право на соціальне забезпечення – одне з природних прав людини, що обумовлене ходом розвитку людини в суспільстві, визнане світовим співтовариством і закріплене в таких міжнародно-правових актах, як Загальна декларація прав людини (10.12.1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (16.12.1966 р., набрав чинності 03.01.1976 р.), Європейська соціальна хартія (Турін, 18.10.1961 р.).

Одним із найважливіших критеріїв для розмежування галузей права є предмет, тобто ті відносини, які необхідно врегулювати нормами права. Тож умовно ці правовідносини становлять предмет права соціального забезпечення та теоретично визначені як:

*соціально-забезпечувальні
правовідносини (основні)*

допоміжні

Основою предмету права соціального забезпечення є *соціально-забезпечувальні правовідносини*, які виникають між фізичною особою (отримувачем соціального забезпечення) та уповноваженим законом суб'єктом щодо надання конкретного виду та розміру соціального забезпечення (соціальних виплат та соціальних послуг).

На сучасному етапі становлення системи соціального забезпечення України до суспільних відносин, що складають предмет права соціального забезпечення, можна віднести такі:

- відносини із загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- пенсійні відносини;
- відносини з приводу забезпечення громадян соціальною допомогою;
- відносини з приводу надання громадянам соціальних послуг, медичної допомоги та лікування;
- відносини з приводу забезпечення громадян компенсаційними виплатами;
- відносини з приводу встановлення юридичних фактів, реалізації та захисту на той чи інший вид соціального забезпечення, тобто відносини процедурного та процесуального характеру.

Системі правовідносин у сфері соціального забезпечення як предмету права соціального забезпечення загалом притаманні такі ознаки:

- правовідносини в основному є **публічними**. Вони виникають між фізичною особою та суб'єктом владних повноважень (орган державної влади, орган місцевого само врядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень або наданні адміністративних послуг). Водночас учасниками соціально-забезпечувальних правовідносин є також суб'єкти недержавного сектору: юридичні, фізичні особи та фізичні особи-підприємці (система надання соціальних послуг за Законом України «Про соціальні послуги»);
- зазвичай, такі правовідносини є **позадовірними**, проте теж є винятки. Наприклад, недержавне пенсійне забезпечення потребує укладення пенсійного контракту. Більшість соціальних послуг надаються на підставі договору про надання соціальних послуг, за винятком тих, які надають кризово (екстренно), коли є ризик для життя та здоров'я людини;
- зазвичай, такі правовідносини **мають аліментарний характер**, тобто соціальне забезпечення надають безоплатно. Водночас соціальні послуги можуть надаватися за плату. Також залишається предметом дискусії щодо аліментарного характеру страхових виплат. Адже умовою їх отримання є набутий страховий стаж внаслідок сплати страхових внесків. Тож безвідплатними можна вважати лише так звані «трудові пенсії», які призначають на підставі трудового стажу особи за період, коли ще в Україні не було запроваджено обліку страхового стажу;
- **вольовий правомірний характер**, який полягає у тому, що особа має дотримуватися норм щодо умов та порядку надання конкретного виду соціального забезпечення шляхом звернення до відповідного уповноваженого суб'єкта, якому законом надано право на ухвалення рішення і (або) укладення договору щодо надання певного виду та розміру соціального забезпечення.

Право соціального забезпечення як галузь права є системою норм права, які регулюють суспільні відносини (соціально-забезпечувальні), які виникають щодо надання певного виду та розміру соціального забезпечення (соціальних виплат та соціальних послуг) особам (сім'ям), членам їх сімей у порядку та на умовах, визначених законодавством з питань соціального забезпечення у випадках настання соціального ризику та відносини, що забезпечують їхнє функціонування та сприяють передусім охороні, а у разі необхідності і захисту прав особи

Від поняття права соціального забезпечення як галузі права слід відрізнити поняття права соціального забезпечення як науки та навчальної дисципліни.

Наука права соціального забезпечення – це система наукових уявлень, знань і теоретичних положень про суспільні явища, що виникають з приводу правового регулювання суспільних відносин у сфері матеріального забезпечення, соціального обслуговування й соціальної підтримки населення.

Право соціального забезпечення як навчальна дисципліна – це спеціально відібрана правова інформація, за допомогою якої формуються знання про форми і види загальнообов'язкового державного соціального страхування, соціального забезпечення, соціальної допомоги та соціального захисту і вміння й навички використання цих знань у практичній діяльності

Сукупність певних способів, засобів і прийомів правового регулювання суспільних відносин у сфері соціального забезпечення формують **метод права соціального забезпечення**.

У загальній теорії права як основні ознаки методу правового регулювання виокремлюються такі:

- характер способів формування змісту прав і обов'язків суб'єктів;
- характер підстав виникнення, зміни та припинення правовідносин;
- характер загального правового становища суб'єктів;
- характер юридичних заходів впливу

До особливостей методу правового регулювання права соцзабезпечення можна віднести:

- використання законодавцем стимулювання в нормах права соціального забезпечення є характерною рисою методу правового регулювання цієї галузі;
- характер підстав виникнення, зміни і припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення – у праві соціального забезпечення юридичними фактами, як правило, виступають події, зокрема, такі, як старість (вік), інвалідність, тимчасова непрацездатність, народження дитини, вагітність і пологи, втрата годувальника, безробіття, наявність дітей, багатодітність, самотнє проживання, вимушене переселення і т. ін.
- характер правового становища суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин – у зазначених правовідносинах одна сторона (фізична особа) завжди виступає правоможним суб'єктом, а інша – орган, що надає забезпечення чи безпосередньо займається соціальним обслуговуванням, завжди є зобов'язаним;
- характер юридичних заходів впливу, що забезпечують захист інтересів зобов'язаної сторони або порушеного права правомочної особи - порушення можуть бути як з боку фізичної особи.

В науковій літературі виокремлюються й інші особливості методу права соціального забезпечення, які характеризуються:

- поєднанням загальнообов'язкового державного соціального страхування і державного соціального надання;
- поєднанням імперативного і диспозитивного способів правового регулювання з перевагою імперативного способу, а також централізованого, муніципального і локального правового регулювання;
- застосуванням спеціально-дозволеного типу правового регулювання, за якого право вимоги щодо соціального забезпечення належить фізичній особі, а обов'язок щодо надання певного соціального блага покладено на чітко визначених суб'єктів;
- для виникнення соціально-захисних правовідносин необхідна наявність особливих юридичних фактів (юридичного складу), в основі якого – настання певного юридичного ризику – події, котра, як правило, не залежить від волі особи.

Отже, **метод права соціального забезпечення** – це сукупність прийомів та засобів правового впливу на правовідносини, що окреслюють предмет права соціального забезпечення на основі комплексного поєднання договірних та централізованих складових правового регулювання соціально-забезпечувальних правовідносин.

2. Функції та система права соціального забезпечення

Призначення права соціального забезпечення – регулювання суспільних відносин із надання матеріального забезпечення, матеріальної підтримки та соціальних послуг особам/сім'ям, які зазнали несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Функції права соціального забезпечення – це правові характеристики соціального призначення цієї галузі права у житті суспільства та головних напрямів впливу її норм на поведінку людей з метою реалізації завдань держави у зазначеній сфері. Як будь-яка інша галузь права соціального забезпечення виконує регулятивну та охоронну функції.

Складовими охоронної функції є заборона, що передбачена нормами права, санкції, які застосовуються до порушників, та юридична відповідальність суб'єктів. В основі охоронної функції права соціального забезпечення лежать заборонні правові норми, які вказують, що не слід робити, які дії будуть засуджені державою. У разі вчинення протиправного діяння настає юридична відповідальність, метою якої є захист встановленого правопорядку та виховання громадян у дусі поваги до права.

Основною функцією права соціального забезпечення є захист людини від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

В контексті визначення функцій права соціального забезпечення слід також розглянути функції системи соціального забезпечення, серед яких:

загальні функції

- функція утвердження і відтворення складових соціально-економічних відносин, таких як продуктивна зайнятість населення, пенсійне забезпечення, соціальна допомога та соціальна підтримка, соціальне обслуговування окремих категорій населення;
- функція сприяння соціально-економічного розвитку й забезпечення соціальної стабільності у суспільстві спрямовується на зменшення негативних наслідків цих коливань, адже при збільшенні їх амплітуди відбуваються скорочення зайнятості працездатного населення, банкрутства комерційних структур, зростання цін, падіння життєвого рівня населення;
- превентивна функція є своєрідною реакцією на дію законів ринкової економіки, які породжують безробіття з його негативними соціально-економічними наслідками (зниження життєвого рівня, депрофесіоналізація працівників не зайнятих тривалий час, психічні захворювання), загрозу позбавлення засобів існування особи внаслідок хвороби, інвалідності, досягнення пенсійного віку значних верств і груп людей;
- регулятивна функція проявляється в регулюванні суспільних відносин у сфері розподілу і перерозподілу матеріальних благ та фінансових ресурсів створеного валового внутрішнього продукту між особами, які потребують такого захисту;
- інтегративна функція спрямована на об'єднання зусиль, мобілізацію ресурсів кожного члена суспільства для досягнення добробуту та узгодження особистих інтересів з інтересами інших членів суспільства, його соціальних верств, груп, прошарків;

Спеціальні функції:

- адаптаційна функція – об'єктивна необхідність у пристосуванні форм, методів, механізмів соціального захисту населення до умов природного, економічного і соціального оточення, що постійно змінюється в процесі створення матеріальних і духовних благ, надання соціальних послуг;
- інноваційна функція проявляється в застосуванні нових підходів до соціального страхування, державного забезпечення та надання соціальних послуг, соціальної допомоги і соціальної підтримки працездатних й непрацездатних громадян;
- розподільна функція проявляється у впливі соціального захисту населення як суспільного інституту на розподіл валового внутрішнього продукту;
- стимулююча функція пов'язана з тим, що, наприклад, розмір допомоги по безробіттю залежить від страхового стажу;
- комунікативна функція сприяє поширенню інформації як у межах цього суспільного інституту, так і у процесі його взаємодії з іншими суспільними структурами;
- транслуюча функція – передавання соціального і економічного досвіду та досвіду правовідносин людям, які потрапляють у сферу дій цього суспільного інституту. Це допомагає їм пристосуватися до вимог правових норм, суспільних цінностей і забезпечує його нормальне функціонування і розвиток;
- контрольна функція – соціальний контроль, який здійснюється громадськими організаціями, спеціальними інститутами державного управління і спрямований на дії і поведінку конкретних структур соціального захисту населення та окремих індивідів в процесі розподілу, перерозподілу і споживання матеріальних благ й надання соціальних послуг;
- профілактично-виховна функція передбачає використання норм права, відповідних правил, засобів суспільного впливу для недопущення порушень законодавства у сфері соціального захисту населення.

Система права соціального забезпечення становить сукупність об'єктивно взаємопов'язаних правових інститутів і норм, які розташовані у певній структурній послідовності відповідно до специфіки суспільних відносин, що регулюються ними. Основним критерієм для обґрунтування системи галузі є значення, що має та або інша норма права в цілому для предмета галузі або для окремого виду (групи) суспільних відносин, що входять у її предмет.

За цим критерієм норми галузі поділяються на:

Загальні норми закріплюють, як правило, основні принципові положення, що мають істотне значення для всіх або для більшості суспільних відносин, урегульованих даною галуззю. Особливі норми регулюють конкретний вид відносин або окремі елементи відносин. *З урахуванням цього критерію в системі права соціального забезпечення вирізняють Загальну і Особливу частини.*

Специфіка загальної частини даної галузі полягає в тому, що її формування ще повністю не завершено, оскільки остаточно не склалися основні її інститути. Це пов'язане з тим, що у праві соціального забезпечення відсутній єдиний кодифікований нормативно-правовий акт, який би встановлював основні фундаментальні галузеві положення.

Особлива частина права соціального забезпечення також продовжує ще формуватися, однак уже зараз можна виділити в її структурі комплекс постійних інститутів, норми яких мають власний предмет регулювання. Залежно від того, чи охоплює цей предмет всі види однорідних відносин або лише окремі з них, які врегульовані даною сукупністю правових норм, вони групуються в інститути або в комплексні інститути.

У структурі особливої частини права соціального забезпечення виділяють такі правові інститути: трудовий (страховий) стаж; пенсійне забезпечення; допомоги та інші соціальні виплати; соціальне обслуговування; державна адресна соціальна допомога; медична допомога та лікування; соціальні пільги.

3. Принципи права соціального забезпечення

Під *принципами права соціального забезпечення* розуміють основні керівні положення (ідеї), які відбивають сутність, найважливіші особливості й ознаки, загальну спрямованість норм права соціального забезпечення, а також стратегічні напрямки соціальної політики держави в реалізації соціально-економічних прав і свобод людини.

Н. П. Мокрицька, у свою чергу, визначає принципи права соціального забезпечення як основні засади (ідеї), які є первинними юридичними нормами (нормами-принципами) та закріплені у нормативно-правових актах чи безпосередньо очевидні з їхнього змісту і відображають зміст та мету правового регулювання відносин, що становлять предмет права соціального забезпечення.

До характерних ознак принципів права належать такі:

- вони є загальними (керівними, основними, головними, ключовими) ідеями (положеннями) про справедливе регулювання суспільних відносин правовими засобами;
- відображають закономірності суспільного розвитку на певному етапі, а також права, його природу і соціальне призначення;
- реалізуються, як правило, шляхом закріплення їх у нормах права;
- визначають характерні риси не тільки чинного, а й майбутнього права;
- виступають критерієм правової оцінки поведінки посадових осіб і громадян;
- окреслюють нормотворчу, правозастосовну і правоохоронну діяльність суб'єктів права;
- виникають, змінюються та замінюються новими еволюційним шляхом

Право соціального забезпечення ґрунтується на загальноправових, міжгалузевих, галузевих та внутрішньогалузевих (інституційних) принципах.

Загально-правові принципи традиційно правники розглядають через конституційні приписи та норми ратифікованих міжнародно-правових актів. Вони є основою для побудови системи правового регулювання в Україні, є загальними для усіх правових галузей.

До них належать: законність, верховенство права, пріоритетність норм міжнародного права над положеннями національного законодавства, юридична рівність усіх громадян перед законом і судом, принцип поваги до прав і свобод людини; принцип соціальної справедливості; принцип гуманізму; принцип соціальної захищеності особи.

Принципи соціального права, що більше відомі як **міжгалузеві принципи**, є свого роду проміжною (сполучною) ланкою між загальноправовими та галузевими принципами. Вони базуються на перших і виступають основою для формування інших, відображаючи при цьому специфіку всіх галузей, які формують соціальне право загалом. Міжгалузеві принципи поєднують основи правового регулювання для декількох суміжних галузей права та відображають зміст і спрямованість галузей. Зокрема, найбільш спорідненими норми права соціального забезпечення з положеннями трудового та сімейного права. Наприклад, спільним для них є принцип захисту від безробіття. Сімейне право засноване на вихідних ідеях про державну охорону сім'ї, дитинства, материнства, батьківства, які своєю чергою вплинули на формування системи соціального забезпечення з метою захисту цих соціальних цінностей.

До них належать: принцип визнання та закріплення основних соціальних прав людини відповідно до міжнародних стандартів; принцип державної гарантованості здійснення прав людини; принцип забезпечення участі громадських об'єднань; принцип багатоканальності фінансування соціального забезпечення; принцип цільового використання коштів; принцип сприяння зайнятості і працевлаштування населення тощо.

Галузеві принципи

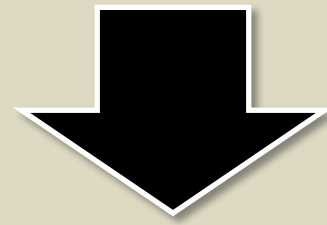
Побудова системи галузевих принципів права соціального забезпечення нині є предметом тривалої наукової дискусії, що сприяє різноманітності наукових поглядів. Н. Б. Болотіна, яка заклала вчення про право соціального захисту в Україні, поділяє галузеві принципи права соціального захисту на змістовні та формальні.

До формальних принципів, які відображають якість юридичного механізму забезпечення такого права, можна віднести такі:

- збереження прав у галузі соціального захисту;
- захист законних сподівань;
- юридичної ясності;
- реальності проголошених прав;
- судового захисту права людини на соціальний захист

Натомість змістовні принципи формулюють загальні засади змісту права на соціальний захист:

- всезагальність соціального захисту (право на соціальний захист мають не лише громадяни України, а й іноземці, особи без громадянства, біженці, працівники-мігранти);
- всебічність (універсальність) соціального захисту (розуміється як надання такого захисту у всіх випадках настання соціальних ризиків);
- рівність прав і можливостей та заборона дискримінації (Конституція України у ст. 24 встановлює, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками);

- диференціація умов та рівня соціального захисту (у праві соціального захисту застосовується досить широкий рівень диференціації. В аспекті юридичної техніки він виявляється: у встановленні винятків із загальних правил шляхом передбачення спеціальних, здебільшого, підвищених, умов соціального захисту (це досить поширено в пенсійному забезпеченні); в наданні додаткових видів соціальних виплат та послуг; у встановленні підвищених розмірів пенсій та соціальних допомог; у встановленні пільг (житлових, житлово-побутових, транспортних, медичних тощо);
- наукова та економічна обґрунтованість соціальних стандартів (соціальні виплати, їхній розмір має відповідати потребам людини і задовольняти їх. Для реалізації цього принципу в Україні введено систему соціальних стандартів);
- незменшуваність змісту та обсягу соціальних виплат і послуг під час прийняття нових законів (принцип очевидний з конституційної норми статті 22, яка проголошує, що права людини і громадянина, закріплені Конституцією, не можуть бути скасовані, а під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод);
- державна гарантованість встановлення прав у сфері соціального захисту (має бути конкретно зазначено в нормі закону, у яких випадках і за яких умов держава бере на себе безпосереднє фінансування встановлених соціальних виплат).

Внутрішньогалузеві принципи - принципи, які вважають основоположними для цієї системи соціального забезпечення. Передусім це адресність державних соціальних допомог, пільг та компенсацій, які надаються конкретному отримувачу соціального забезпечення з урахуванням індивідуальних особливостей та інших об'єктивних причин (розмір місячного сукупного доходу сім'ї, вік, стан здоров'я тощо).

4. Джерела права соціального забезпечення: поняття, зміст, види

Джерела права соціального забезпечення – це зовнішня форма правотворчої діяльності держави в сфері регулювання соціально-забезпечувальних відносин, за допомогою якої воля законодавця стає обов'язковою для виконання.

Особливості джерел права соціального забезпечення:

- відсутність кодифікованого нормативно-правового акту, який би комплексно врегулював систему відносин у праві соціального забезпечення
- у законодавстві не застосовується єдиний критерій щодо надання соціального забезпечення, натомість можна виділити чотири критерії, які покладено в основу окремих актів: а) вид соціальної виплати чи послуги; б) суб'єктивний критерій (сім'ї з дітьми); в) змішаний критерій щодо соціального забезпечення (інваліди та їх пільги); г) змішаний критерій щодо правового регулювання умов праці (служби) та соціального забезпечення окремих категорій осіб, тобто такі нормативні акти стосуються трудового, адміністративного, цивільного, фінансового права та права соціального забезпечення (соціальне забезпечення держслужбовців);
- у змісті багатьох нормативно-правових актів є норми з технічним змістом (соціальні нормативи, формули, розрахунки, які є складними для розуміння та застосування);
- соціальні виплати, які передбачені законодавством, далеко не завжди узгоджені із законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

До особливостей джерел права соціального забезпечення, на погляд Б. І. Сташківа, також можна віднести:

- наявність значної кількості відомств, які мають право приймати юридичні акти в сфері соціального забезпечення;
- перевага підзаконних актів над законами при правовому регулюванні відповідних відносин;
- пряма залежність правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення від рівня розвитку економіки країни;
- динамічність правових актів, яка пов'язана із систематичним внесенням змін щодо обсягу і розмірів надання тих чи інших видів соціального забезпечення.

Отже, *джерело права соціального забезпечення* – це словесно-документальне зовнішнє оформлення (виклад), закономірне впорядкування та закріплення загальнообов'язкових правил поведінки у сфері соціального забезпечення у нормативно-правових актах і нормативно-правових договорах, які приймаються органами державної влади та іншими уповноваженими законом суб'єктами в межах їхньої правотворчої діяльності з метою врегулювати відносини, що окреслюють предмет права соціального забезпечення.

Джерела права соціального забезпечення класифікують:

- за юридичною силою: закони, підзаконні нормативно-правові акти;
- за предметом регулювання: соціально-страхові, соціально-забезпечувальні, процедурні;
- за об'єктом відносин: пенсійні, з приводу забезпечення грошовими соціальними допомогоюми, з приводу забезпечення матеріальною допомогою; з приводу надання соціальних послуг і забезпечення соціальними пільгами;
- залежно від юридичної природи: абсолютні і дуалістичні;
- за методом правового регулювання: імперативні та договірні;
- за колом осіб, на яких поширюється дія норм: літні люди, особи з інвалідністю, сім'ї з дітьми, військовослужбовці, судді, ветерани праці, ветерани війни й ін.;
- за сферою дії: загальнодержавні (централізовані) та локальні;
- за способом прийняття: державні нормативно-правові акти, що прийняті уповноваженими державними органами, а також органами місцевого самоврядування (закони, укази, постанови, нормативні накази, розпорядження, рішення тощо), корпоративні нормативно-правові акти, що приймаються органами соціальних страхових фондів (постанови) та нормативно-правові договори (колективні договори, регіональні угоди, генеральна угода);
- територіальною направленістю: внутрішньодержавні і міждержавні акти;
- часом дії: постійні і тимчасові.

Найвищий рівень правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення належить Конституції України. У відповідності до Основного Закону на його виконання приймаються Закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти міністерств і відомств та органів місцевого самоврядування.

Ефективне функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та загально обов'язкового державного соціального страхування мають постанови правління фонду органів соціального страхування. Вони мають обов'язкове значення в межах відповідного кола відносин, які ними регулюються. Окрему ланку серед джерел права соціального забезпечення посідають нормативно-правові договори, серед яких виокремлюємо передусім міжнародно-правові договори, які у встановленому порядку ратифіковані Україною.

Конституція України

- У ст. 46 Конституції України передбачено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.
- Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Важливо зазначити, що відповідно до ст. 17 Конституції України, держава забезпечує також соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. За такого формулювання визнається необхідність посиленого їх соціального захисту з огляду на особливий вид їх службової діяльності, пов'язаної з ризиком для життя. Конституційний Суд України зазначив, що зважаючи на зміст статей 17, 65 Основного Закону України громадяни України, які захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, виконують конституційно значущі функції, тож держава має надавати їм і членам їхніх сімей особливий статус та забезпечувати додаткові гарантії соціального захисту відповідно до частини п'ятої статті 17 Конституції України і під час проходження служби, і після її закінчення

Закони України як джерело права соціального забезпечення, за відсутності єдиного кодифікованого акту, можна розподілити за такими критеріями:

закони, що визначають порядок та умови надання певного виду та розміру соціального забезпечення

закони, що визначають додаткові умови соціального захисту окремих категорій громадян і (або) особливості їхнього галузевого статусу

закони, які визначають правовий статус та повноваження уповноважених суб'єктів у сфері соціального забезпечення

Також, закони України, у яких урегульовано порядок реалізації заходів соціального захисту, можна класифікувати залежно від суб'єктного складу регульованих суспільних відносин на **ті, що стосуються соціального захисту усіх верств населення (загальні)**, і **ті, що врегульовують соціальний захист певних категорій осіб (спеціальні)**.

До першої з визначених груп належать такі закони України: «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; «Про недержавне пенсійне забезпечення»; «Про відпустки»; «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії».

Окремі закони України врегульовують суспільні відносини відповідно до напрямів соціального захисту з урахуванням особливостей певної категорії населення: осіб, які досягли пенсійного віку (наприклад, закон України «Про пенсійне забезпечення»); осіб, наділених статусом ветерана (наприклад, закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»); сімей із дітьми загалом і дітей зокрема (наприклад, закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування»); осіб з інвалідністю (наприклад, закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»); малозабезпечених осіб та осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (наприклад, закони України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про соціальні послуги» та інші.

Підзаконні-нормативно правові акти

- Основний масив правового регулювання соціального забезпечення припадає на постанови Кабінету Міністрів України. Саме вони визначають процедурні аспекти виконання законів України та приймаються у відповідності до них. Відомчі акти особливо є значущими для регламентації сфери надання соціальних послуг, адже саме наказами Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України встановлені державні стандарти надання кожної соціальної послуги. Сюди ж відносяться нормативно-правові акти Президента України щодо врегулювання окремих питань соціального захисту населення. Важливе місце належить загальнообов'язковим актам органів соціального страхування (наприклад, порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій визначений постановою правління Пенсійного фонду України). На рівні прийняття рішення органами місцевої влади та органами місцевого самоврядування можуть встановлюватися додаткові, крім тих, які визначені законодавством, види соціального забезпечення, що фінансуються за рахунок місцевих бюджетів в межах певної адміністративно-територіальної одиниці.

Акти соціального діалогу (колективні угоди і договори)

- в системах джерел права соціального забезпечення становлять специфічну підсистему, яка характеризується, по-перше, договірними засадами, по-друге, соціально-партнерським характером, по-третє, дією більш сприятливого правила у випадках колізій між колективними договорами та угодами.
- Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» соціальний діалог здійснюється на національному, галузевому, територіальному та локальному (підприємство, установа, організація) рівнях на тристоронній або двосторонній основі. На національному рівні укладається генеральна угода, на галузевому рівні – галузеві (міжгалузеві) угоди, на територіальному рівні – територіальні угоди, на локальному рівні – колективні договори. Колективні угоди регулюють не тільки трудові відносини: все частіше вони направлені на регламентацію широкого кола соціальних, економічних відносин загалом, та відносин, зокрема, щодо соціального захисту.

Міжнародно-правові акти виконують роль орієнтиру (стандарту) для національного права щодо дотримання прав людини законодавчими і правозастосовними органами, які реалізуються через національне законодавство, вони покликані сприяти посиленню гарантій соціальної захищеності всіх категорій населення.

Великий вплив на розвиток джерел права соціального забезпечення має Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. У ст. 22 цього документу підкреслено, що «кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави».

Окрім Декларації, джерелом права соціального забезпечення є і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, в яких проголошено право на працю кожної людини, право на отримання можливості заробляти собі на життя працюю, яку людина вільно обирає і на яку вільно погоджується. У цьому Пакті передбачені і права громадян будь-якої держави на соціальне забезпечення у старості і у випадках непрацездатності.

Найбільшу кількість документів, що стосуються соціального захисту, було ухвалено Міжнародною організацією праці (МОП). Конвенції та рекомендації МОП є основними механізмами, завдяки яким МОП може здійснювати реалізацію свого мандата по розширенню соціального забезпечення на всіх осіб, які потребують захисту.

З-поміж іншого, питання соціального захисту врегульовано такими конвенціями МОП, ратифікованими Верховною Радою України:

Конвенція № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» — гарантує захищеним особам, коли їхній стан потребує медичного обслуговування профілактичного або лікувального характеру, надання відповідної медичної допомоги, допомоги у зв'язку із безробіттям, по старості, у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання, у зв'язку з вагітністю і пологами, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника.

Конвенція № 157 «Про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення», яка деталізує положення Конвенції № 102.

Конвенція № 112 «Про основні цілі та норми соціальної політики» — закріплює обов'язковість при плануванні економічного розвитку врахування його основної мети — підвищення рівня життя населення, визначає особливості вжиття відповідних заходів для забезпечення правильної виплати всієї заробітної плати найманим працівниками тощо.

Конвенція № 117 «Про основні цілі і норми соціальної політики» розглядає особу як таку, яка при створенні їй належних умов здатна самотійно забезпечити себе засобами до існування і взяти активну участь у створенні соціальних фондів, за допомогою яких зможе убезпечити себе від соціальних ризиків. Держави зобов'язалися вживати заходів для забезпечення незалежним виробникам і найманим працівникам умов, які створять їм можливість підвищити свій життєвий рівень особистими зусиллями забезпечать підтримання прожиткового мінімуму, що встановлюється шляхом офіційних обстежень життєвих умов, які проводяться після консультацій з представниками організацій роботодавців і працівників.

Конвенція № 118 «Про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення» — закріплює обов'язок держави надавати на своїй території громадянам будь-якого іншої держави — члена Міжнародної організації торгівлі однакові права зі своїми громадянами як відносно поширення на них законодавства, так і відносно права на допомогу в кожній галузі соціального забезпечення, щодо якої він узяв на себе зобов'язання (медична допомога, допомога у зв'язку з хворобою, допомога у зв'язку з вагітністю і пологами, допомога по інвалідності, допомога по старості, допомога у зв'язку з втратою годувальника, допомога в разі трудового каліцтва та професійного захворювання, допомога по безробіттю, родинні допомоги).

Конвенція № 121 «Про допомогу у випадку виробничого травматизму», Конвенція № 128 «Щодо допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втратою годувальника», Конвенція № 130 «Про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби», Конвенція № 168 «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття», Конвенція 2000 року про охорону материнства (183) та інші – у своїй сукупності ці акти є унікальною і корисною системою для розробки національних систем соціального забезпечення.

Окреме місце серед джерел права соціального забезпечення займає *судова практика, зокрема рішення Конституційного Суду України та Верховного Суду.*

Так, висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, беруться до уваги іншими судами під час застосування таких норм права.

Щодо рішень Конституційного Суду України, то він виробив певні правові позиції щодо конституційних положень, які окреслюють сферу правового регулювання соціально-забезпечувальних правовідносин.

Наприклад:

- передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їхнього фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів задля збереження балансу інтересів усього суспільства;
- розміри соціальних виплат залежать від соціально-економічних можливостей держави, проте мають забезпечувати конституційне право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, гарантоване ст. 48 Конституції України;
- право громадян на соціальний захист є комплексним.